

RAQAMLI KRIMINALISTIKADA MOBIL QURILMALARNI TADQIQ ETISHNING NAZARIY VA HUQUQIY ASOSLARI

Ergashova Ma'mura Amangeldi qizi

TDYU doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20340064>

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi mobil qurilmalarning raqamli axborot tashuvchisi va kriminalistik tadqiqot obyekti sifatidagi mohiyati yoritilgan. Tadqiqotda mobil qurilmalarning o'ziga xos xususiyatlari, ularda saqlanadigan elektron ma'lumotlarning huquqiy maqomi hamda raqamli dalillarni to'plash va tasniflash masalalari O'zbekiston Respublikasining amaldagi jinoyat-protsessual qonunchiligi prizmasida tahlil qilingan. Shuningdek, mobil qurilmalarni kriminalistik tasniflashning zamonaviy yondashuvlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: mobil qurilma, raqamli dalil, elektron ma'lumot, raqamli kriminalistika, axborot tashuvchi, kriminalistik tasnif.

Bugungi kunda jamiyat hayotining barcha sohalarini jadal raqamlashtirish jarayoni jinoyatchilikning yangi ko'rinishlari shakllanishiga va an'anaviy jinoyatlarning axborot texnologiyalari yordamida sodir etilishiga olib kelmoqda. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, zamonaviy mobil qurilmalar nafaqat aloqa vositasi, balki shaxsning hayoti, harakati va ijtimoiy aloqalari haqidagi ulkan hajmdagi "raqamli izlar"ni saqlovchi asosiy manba hisoblanadi. ***O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 21-noyabrdagi O'RQ-1003-sonli Qonuni*** bilan Jinoyat-protsessual kodeksiga "raqamli dalillar" tushunchasining kiritilishi mobil qurilmalarni tadqiq qilishning huquqiy asoslarini yangi bosqichga olib chiqdi.

Mobil qurilmalar (smartfonlar, planshetlar, tugmali telefonlar) kriminalistik ma'noda murakkab texnik tizim bo'lib, ular tarkibida doimiy va tezkor xotira bloklari, operatsion tizim hamda turli ilovalarni jamlaydi. ***O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 15-aprelda qabul qilingan O'RQ-764-sonli "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi Qonuniga*** ko'ra, ushbu qurilmalar axborotlashtirish obyekti sifatida ham namoyon bo'ladi.

Kriminalistik tadqiqotlarda mobil qurilmalar quyidagi ikki xil holatda axborot tashuvchisi hisoblanadi:

- **statik ma'lumotlar:** qurilmaning ichki xotirasida saqlanuvchi fayllar, kontaktlar, SMS-xabarlar va media-fayllar;
- **dinamik ma'lumotlar:** Internet tarmog'i orqali real vaqt rejimida almashiladigan, kesh xotirada va bulutli (cloud) servislarda vaqtincha saqlanadigan ma'lumotlar.

JPKning 204-1-moddasiga muvofiq, elektron ma'lumotlar elektron qurilmalardan va axborot tizimlaridan foydalangan holda yaratiladigan, ishlov beriladigan hamda saqlanadigan ma'lumotlardir. Mobil qurilma ushbu ma'lumotlarning birlamchi jismi (konteyneri) vazifasini o'taydi.

Mobil qurilmalarni kriminalistik tadqiqot obyekti sifatida tizimli o'rganish uchun ularni quyidagi mezonlar asosida tasniflash maqsadga muvofiq:

Tasniflash mezonlari	Qurilmalar turlari
-----------------------------	---------------------------

Texnik imkoniyatlariga ko'ra	Smartfonlar, planshetlar, oddiy (funktional) telefonlar, taqiladigan qurilmalar (smart-soatlar)
Operatsion tizim turiga ko'ra	Android, iOS, Windows Phone, xususiy (proprietary) tizimlar
Identifikatsiya belgilariga ko'ra	IMEI-kodli qurilmalar, faqat MAC-manzilga ega qurilmalar
Aloqa standartlariga ko'ra	GSM, UMTS, LTE, 5G, sun'iy yo'ldosh aloqasi qurilmalari

Vazirlar Mahkamasining 778-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nizomga ko'ra, mobil qurilmalarni IMEI-kodlari bo'yicha ro'yxatga olish tizimi ularning o'ziga xos identifikatsiyasini ta'minlaydi. Kriminalistik nuqtai nazardan, IMEI-kod qurilmani shaxsiylashtirish va uning jinoyat sodir etilgan joydagi ishtirokini isbotlashda muhim ahamiyatga ega.

O'RQ-1003-sonli Qonun bilan tahrir qilingan JPKning 205-moddasiga binoan, raqamli dalillar texnika vositalarini ko'zdan kechirish, olib qo'yish yoki tintuv o'tkazish chog'ida olinadi. Mobil qurilmalarni tadqiq etishda quyidagi protsessual talablarga rioya etilishi shart:

- **Yaxlitlikni saqlash:** Raqamli dalildan ko'chirma nusxa olishda uning asli bilan aynan o'xshashligi ta'minlanishi kerak (JPK 204-2-modda).
- **Mutaxassis ishtiroki:** Elektron ma'lumotlarni qabul qilib olish va ko'zdan kechirishda mutaxassis ishtiroki majburiydir.
- **Saqlash tartibi:** Raqamli dalilning ko'chirma nusxasi ish materiallari bilan birga saqlanadi, birlamchi jism esa muhrlanadi.

Sud-kompyuter-texnikaviy ekspertizasi doirasida mobil qurilmalardagi shifrlangan yoki o'chirib yuborilgan ma'lumotlarni tiklash diagnostik tadqiqotlarning eng murakkab turi hisoblanadi.

Mobil qurilmalar zamonaviy kriminalistikada nafaqat ashyoviy dalil, balki mustaqil raqamli dalillar manbai sifatida e'tirof etilmoqda. Ularning tushunchasi va tasnifini huquqiy jihatdan aniqlashtirish, tergov harakatlari davomida raqamli izlarning yo'qolishi yoki o'zgarishining oldini olishga xizmat qiladi. O'zbekiston qonunchiligidagi so'nggi o'zgarishlar mobil qurilmalardan olingan elektron ma'lumotlarning dalillik kuchini oshirishga va kiberjinoyatlarni fosh etish samaradorligini ta'minlashga qaratilgan.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, <https://lex.uz/docs/-111460>
2. O'zbekiston Respublikasining "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi Qonuni, 15.04.2022 y., O'RQ-764-son. <https://lex.uz/uz/docs/-5960604>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi PQ-229-sonli "Raqamli kriminalistika sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. <https://lex.uz/ru/docs/-6977736>
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 17-sentabrdagi 778-sonli "O'zbekiston Respublikasi hududida foydalanilayotgan, sotish yoki shaxsiy foydalanish uchun olib kiriladigan va ishlab chiqariladigan mobil qurilmalarni ro'yxatga olish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" gi qarori. <https://lex.uz/docs/4517458>